

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СТЕРЕОТИПІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена питанням сімейного виховання сучасного дошкільника, умовам розвитку дитини як особистості.

Ключові слова: стереотип, сучасність, дитина дошкільного віку, сімейне виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап розвитку української держави, демократичні перетворення, глобалізація процесу соціалізації підростаючого покоління, загальноєвропейські тенденції щодо зближення виховних орієнтирів, врахування особливостей національних систем виховання поставили перед педагогічною наукою завдання перегляду методологічного підґрунтя й низки теоретичних положень, на яких базуються уявлення про такий багатоаспектний і міждисциплінарний феномен, як інтеграція виховних соціальних впливів суспільства. На фоні цих умов актуальною є розробка теоретико-методичної моделі становлення дошкільника як особистості, широкомасштабної апробації та впровадження у практику сучасних технологій особистісно орієнтованого виховання, реалізації системного підходу до формування дошкільника як суб'єкта й індивідуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Згідно даних дослідників Р. Буре, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківської, Г. Люблінської і Т. Піроженко дошкільний вік є початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування й пізнання. У цей період відбувається інтенсивний розвиток особистості дитини, її волі, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб, загальна й диференційована самооцінка, елементи вольової регуляції поведінки. Науковці відзначають, що формування соціальної компетентності як показника соціалізації дитини відбувається в процесі різноманітних видів дитячої діяльності через засвоєння широкого кола соціальної інформації, навичок та вмій; у процесі спілкування з людьми різного віку і статі, у межах багатьох соціальних груп, передусім у дитячому колективі – серед однолітків через поширення системи соціальних зв'язків, стосунків та взаємин, засвоєння соціальних символів, інструкцій і цінностей; у процесі виконання різних соціальних ролей через засвоєння моделей соціальної поведінки.

Проблема соціалізації та виховання особистості дошкільника в сім'ї, дошкільних та інших закладах не є предметом уваги, на них практично не зорієнтовані навчальні програми, зміст і характер виховної роботи. Аналіз сучасних досліджень в галузі дошкільного дитинства свідчить про інтенсивні пошуки вчених щодо оновлення змісту дошкільної освіти, технологій, соці-

ально-педагогічних умов оптимального розвитку дітей у сім'ї, дошкільних закладах та організаціях, які відвідують діти. У сучасних дослідженнях цього напрямку пріоритетними є особистість дитини, обґрунтування умов її розвитку на ідеях дитиноцентризму.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується авторська стаття. У сучасних дослідженнях цього напрямку пріоритетними є особистість дитини, обґрунтування умов її розвитку. Аналіз процесу соціалізації вимагає уточнення й конкретизації відповідного категоріального апарату, інструментарію, пов'язаного з визначенням ролі культури у створенні належних умов для виховання свідомості, формування позитивних стереотипів у дошкільників.

Формулювання цілей статті (постановка задачі) – розкрити напрями та тенденції негативного та позитивного впливу стереотипів сімейного виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Традиційно головним інститутом виховання є сім'я. Те, що дитина в дитячі роки набуває в сім'ї, він зберігає протягом всієї подальшого життя. Важливість сім'ї як інституту виховання обумовлена тим, що в ній дитина знаходиться протягом значної частини свого життя, і по тривалості своєї дії на особу жоден з інститутів виховання не може порівнятися з сім'єю. У ній закладаються основні риси характеру дитини, і до вступу до школи він вже більш ніж наполовину сформувався як особистість.

Сім'я – це особливого роду колектив, що грає у вихованні основну, довготривалу і найважливішу роль. У тривожних матерів часто зростають тривожні діти; честолюбні батьки нерідко так пригнічують своїх дітей, що це приводить до появи у них комплексу неповноцінності; нестриманий батько, що виходить з себе по щонайменшому приводу, нерідко, сам того не відаючи, формує подібний же тип поведінки у своїх дітей і т.д. Сім'я може виступати як позитивний, так і негативний чинник виховання. Позитивна дія на особу дитини полягає в тому, що ніхто, окрім найближчих для нього в сім'ї людей – матері, батька, бабусі, дідуся, брата, сестри, не відноситься до дитини краще, не любить його так і не піклується стільки про нього. І разом з тим ніякою іншим соціальним інститутом не може потенційно завдати стільки шкоди у вихованні дітей, скільки може зробити сім'я [1, с. 52].

У зв'язку з особливою виховною роллю сім'ї виникає питання про те, як зробити так, щоб максимізу-

вати позитивні і звести до мінімуму негативні впливи сім'ї на виховання дитини. Для цього необхідно точно визначити внутрісімейні соціально-психологічні чинники, що мають виховне значення.

Головне у вихованні маленької людини – досягнення душевного єднання, етичному зв'язку батьків з дитиною. Батькам у жодному випадку не варто пускати процес виховання на самоплив і в більш старшому віці, залишати дитину, що подорослішала, наодинці з самим собою. Саме у сім'ї дитина отримує перший життєвий досвід, робить перші спостереження і вчиться як поводитися в різних ситуаціях. Дуже важливо, щоб те, чому ми учимо дитину, підкріплювалося конкретними прикладами, щоб він бачив, що у дорослих теорія не розходиться з практикою. Кожний з батьків бачить в дітях своє продовження, реалізацію певних установок або ідеалів. І дуже важко відступати від них. Конфліктна ситуація між батьками – різні підходи до виховання дітей [3, с. 26].

Перше завдання батьків – знайти загальне рішення, переконати один одного. Якщо доведеться йти на компроміс, то обов'язково, щоб основні вимоги сторін були задоволені. Коли один батько ухвалює рішення, він обов'язково повинен пам'ятати про позицію другого. *Друге завдання* – зробити так, щоб дитина не бачила суперечностей в позиціях батьків, тобто обговорювати ці питання краще без нього [3, с. 30]. У кожній сім'ї об'єктивно складається визначена, далеко не завжди усвідомлена нею система виховання. Тут є на увазі і розуміння цілей виховання, і формулювання його завдань, і більш менш цілеспрямоване застосування методів і прийомів. Можливо виділити 4 типів сімейного виховання, що відповідають особливостям сімейних взаємин та є передумовою і результатом їх виникнення: диктат, опіка, співпраця [4, с. 50].

Диктат в сім'ї виявляється в систематичній поведінці одними членами сімейства (переважно дорослими) ініціативи і відчуття власної гідності у інших його членів. Батьки, зрозуміло, можуть і повинні пред'являти вимоги до своєї дитини, виходячи з цілей виховання, норм моралі, конкретних ситуацій, в яких необхідно приймати педагогічно і етично виправдані рішення. Проте ті з них, які віддають перевагу над всіма видами дії наказу і насильству, стикаються з опором дитини, яка відповідає на натиск, примушення, загрози своїми контрзаходами: лицемірством, обманом, спалахами грубості, а іноді відвертою ненавистю. Але навіть якщо опір виявляється зломленим, разом з ним виявляються зломленими і багато цінних якостей особи: самостійність, відчуття власної гідності, ініціативність, віра в себе і в свої можливості. Безоглядна авторитарність батьків, ігнорування інтересів і думок дитини, систематичне позбавлення його права голосу при рішенні питань, до нього що відносяться, - все це гарантія серйозних невдач формування його особи.

Опіка в сім'ї – це система відносин, при яких батьки, забезпечуючи своєю працею задоволення всіх потреб дитини, захищають його від яких-небудь тур-

бот, зусиль і труднощів, приймаючи їх на себе. Питання про активне формування особистості відходить на другий план. У центрі виховних дій опиняється інша проблема – задоволення потреб дитини і огорожа його від труднощів. Батьки, по суті, блокують процес серйозної підготовки їх дітей до зіткнення з реальністю за порогом рідного будинку. Саме ці діти виявляються більш непристосованими до життя в колективі. За даними психологічних спостережень саме ця категорія дітей дає найбільше число зривів в перехідному віці. Якраз ці діти, яким здавалося б нема на що скаржитися, починають повставати проти надмірної батьківської опіки. Якщо диктат припускає насильство, наказ, жорсткий авторитаризм, то опіка – турботу, огорожу від труднощів. Проте результат багато в чому співпадає: у дітей відсутня самостійність, ініціатива, вони так чи інакше усунені від рішення питань, що особисто їх стосуються, а тим більше загальних проблем сім'ї.

Система міжособових відносин в сім'ї, що будується на визнанні можливості і навіть доцільності незалежного існування дорослих від дітей, може породжуватися тактикою "невтручання". При цьому передбачається, що можуть співіснувати два мири: дорослі і діти, і ні тим, ні іншим не слід переходити намічену таким чином лінію. Найчастіше в основі цього типу взаємин лежить пасивність батьків як вихователів.

Співпраця як тип взаємин в сім'ї припускає опосередкованість міжособових відносин в сім'ї загальними цілями і завданнями спільної діяльності, її організацією і високими етичними цінностями. Саме у цій ситуації долається егоїстичний індивідуалізм дитини. Сім'я, де провідним типом взаємин є співпраця, знаходить особливу якість, стає групою високого рівня розвитку – колективом. Велике значення в становленні самооцінки має стиль сімейного виховання, прийняті в сім'ї цінності.

М.І. Лисіна прослідкувала розвиток самосвідомості дошкільників залежно від особливостей сімейного виховання. Діти з точним уявленням про себе виховуються в сім'ях, де батьки приділяють їм досить багато часу; позитивно оцінюють їх фізичні і розумові дані, але не рахують рівень їх розвитку вище, ніж у більшості однолітків; прогнозують хорошу успішність в школі. Цих дітей часто заохочують, але не подарунками; карають, в основному, відмовою від спілкування. Діти із заниженим уявленням про себе ростуть в сім'ях, в яких з ними не займаються, але вимагають слухняності; низько оцінюють, часто дорікають, карають, іноді – при сторонніх; не чекають від них успіхів в школі і значних досягнень в подальшому житті.

Від умов виховання в сім'ї залежить адекватна і неадекватна поведінка дитини. Діти, у яких занижена самооцінка, незадоволені собою. Це відбувається в сім'ї, де батьки постійно засуджують дитину, або ставлять перед ним завищені завдання. Дитина відчуває, що вона не відповідає вимогам батьків. Неадекватність також може виявлятися із завищеною самооцінкою. Це відбувається в сім'ї, де дитину часто хвалять,

і за дрібниці і досягнення дарують подарунки (дитина зникає до матеріальної винагороди). Дитину карають дуже рідко, система вимоги дуже м'яка. Адекватне уявлення – тут потрібна гнучка система покарання і похвали. Рідко даруються подарунки за вчинки. Не використовуються крайні жорсткі покарання.

У сім'ях, де ростуть діти з високою, але не із завищеною самооцінкою, увагу до особи дитини (його інтересам, смакам, відносинам з друзями) поєднують з достатньою вимогливістю. Тут не вдаються до принизливих покарання і охоче хвалять, коли дитина того заслуговує. Діти із зниженою самооцінкою (не обов'язково дуже низькою) користуються удома більшою свободою, але ця свобода, по суті, - безконтрольність, наслідок байдужості батькам до дітей і один до одного [3, 4].

Саме батьки задають і початковий рівень домагань дитини – те, на що він претендує в майбутній навчальній діяльності і відносинах. Діти з високим рівнем домагань, завищеною самооцінкою і престижною мотивацією розраховують тільки на успіх. Їх уявлення про майбутнє також оптимістичні.

Діти з низьким рівнем домагань і низькою самооцінкою не претендують на багато що ні в майбутньому ні в сьогоденні. Вони не ставлять перед собою високих цілей і постійно сумніваються в своїх можливостях, швидко упокорюються з тим рівнем успішності, який складається на початку навчання.

Дорослі, незадоволені падаючою продуктивністю навчальної роботи дитини, все більше і більше зосереджують увагу на цих питаннях в спілкуванні з ним, що підсилює емоційний дискомфорт. Виходить замкнутий круг: несприятливі особові особливості дитини відбиваються на його діяльності, низька результативність діяльності викликає відповідну реакцію тих, що оточують, а ця негативна реакція у свою чергу, підсилює особливості, що склалися у дитини. Розірвати цей круг можна змінивши установки і оцінки батьків. Не засуджуючи його за окремі недоліки, знижують рівень його тривожності і цим сприяють успішному виконанню навчальних завдань.

Другий варіант – демонстративність – особливість особистості, пов'язаної з підвищеною потребою в успіху і увазі до себе що оточують. Джерелом демонстративності зазвичай стає недолік уваги дорослих до дітей, які відчувають себе в сім'ї покинутими, такими, що "неполюбують". Але буває, що дитині виявляється достатня увага, а воно його не задовольняє через гіпертрофовану потребу в емоційних контактах. Завищені вимоги до дорослих пред'являються небездоглядними, а навпаки, найбільш розпещеними дітьми. Така дитина добиватиметься уваги, навіть порушуючи правила поведінки. ("Краще хай лають, чим не помічають"). Завдання дорослих – обходитися без нотацій і повчань, як можна менш емоційно робити зауваження, не звертати увагу на легку провину і карати за великі (скажімо, відмовою від запланованого походу в цирк). Це значно важче для дорослого,

чим дбайливе відношення до тривожної дитини. Якщо для дитини з високою тривожністю основна проблема – постійне несхвалення дорослих, то для демонстративної дитини – недолік похвали [2, с. 5].

Третій варіант – "відхід від реальності". Спостерігається в тих випадках, коли у дітей демонстративність поєднується з тривожністю. Ці діти теж мають сильну потребу в увазі до себе, але реалізувати її не можуть завдяки своїй тривожності. Вони малопомітні, побоюються викликати несхвалення своєю поведінкою, прагнуть до виконання вимог дорослих. Незадоволення потреба в увазі приводить до наростання ще більшої пасивності, непомітності, що утрудняє і так недостатні контакти. При заохоченні дорослими активності дітей, прояві уваги до результатів їх діяльності і пошуках шляхів творчої самореалізації досягається відносно легка корекція їх розвитку [2, с. 6].

Для досягнення виховної мети в сім'ї батьки звертаються до різноманітних засобів дії: заохочують і карають дитину, прагнуть стати для нього зразком. В результаті розумного застосування заохочень розвиток дітей як особі можна прискорити, зробити успішнішим, ніж при використанні заборон і покарань. Якщо все ж таки виникає потреба в покараннях, то для посилення виховного ефекту покарання повинно слідувати безпосередньо за провинною. Покарання повинне бути справедливим, але не жорстоким. Дуже суворе покарання може викликати у дитини страх або озлобленість. Покарання ефективніше в тому випадку, якщо провинна, за яку він покараний, розумно йому пояснена. Будь-яка фізична дія формує у дитини переконання, що він теж зможе діяти силою, коли його щось не влаштує.

З появою другої дитини привілею старшого брата або сестри зазвичай обмежуються. Старша дитина тепер вимушена, причому часто безуспішно, знов завойовувати батьківську увагу, яка більшою мірою зазвичай обернено на молодших дітей. Специфічні умови для виховання складаються в так званій неповній сім'ї, де відсутній один з батьків. Хлопчики набагато гостріші, ніж дівчатка, сприймають відсутність в сім'ї батька; без батьків вони часто бувають задиристими і неспокійними. Розпад сім'ї негативно впливає на відношення між батьками і дітьми, особливо між матерями і синами. У зв'язку з тим, що батьки самі випробовують порушення душевної рівноваги, їм зазвичай бракує сили, щоб допомогти дітям справитися з виниклими проблемами якраз в той момент життя, коли ті особливо потребують їх любові і підтримки. Після розлучення батьків хлопчики нерідко стають некеріваними, втрачають самоконтроль, проявляючи одночасно завищену тривожність. Ці характерні риси поведінки особливо помітні протягом перших місяців життя після розлучення, а до двох років після нього згладжуються. Така ж закономірність, але з менш вираженими негативними симптомами спостерігається в поведінці дівчаток після розлучення батьків [2, с. 7].

Таким чином, для того, щоб максимізувати позитивні і звести до мінімуму негативний вплив сім'ї на вихо-

вання дитини необхідно пам'ятати внутрішньосімейні психологічні чинники, що мають виховне значення:

- брати активну участь в житті сім'ї;
- завжди знаходити час, щоб поговорити з дитиною;
- цікавитися проблемами дитини, вникати у всі складнощі, що виникають в його житті, і допомагати розвивати свої уміння і таланти;
- не тиснути на дитину, допомагаючи йому тим самим самостійно ухвалювати рішення;
- мати уявлення про різні етапи в житті дитини;
- поважати право дитини на власну думку;
- уміти стримувати власницькі інстинкти і відноситися до дитини як до рівноправного партнера, який

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Боришевський М.Й. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості / М.Й. Боришевський // Початкова школа. – 1995. - №4. – С. 4-9.
3. Ковалев С.В. Психология современной семьи: Информ.-метод. материалы к курсу "Этика и психология семейной жизни": Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.
4. Маградзе Г. Значение культурных стереоти-

пов в гендерном образовании // Gender studies in modern universities: international experience July 6, 2002.

- з повагою відноситися до прагнення решти всіх членів сім'ї робити кар'єру і самоудосконалюватися.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Соціалізація – це процес, що включає багато компонентів, але результатом його виступає людина, що готова і уміє виконувати певну діяльність і певні ролі в суспільстві. Процес соціалізації дошкільників є механізмом соціальної адаптації та інтеграції в суспільстві, сприяє освоєнню ролей жінки й чоловіка і діяльності, характерної для представників обох статей.

пов в гендерном образовании // Gender studies in modern universities: international experience July 6, 2002. - Kyev, Ukraine. – С. 49-53.

5. Ноур А.М. Особливості прояву гендерного паритету батьків у вихованні дитини в сучасній сім'ї / А.М. Ноур // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5-7 грудня 2002 р.). – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень, 2002. – 145-147.

Подано до редакції 18.02.13